

Párhuzamok jogi kultúránk zsidó-keresztény és római jogi gyökerei között III.

A kutatási projekt eddigi eredményeiről

A kilencvenes évek derekán, amikor a pécsi jogi fakultáson a Római Jogi Tanszék és a Jogtörténeti Tanszék összevonva működött, egy alkalommal *Benedek Ferenc* (1926–2007), karunk egykori tisztelt római jogász professzora egy délutáni kávézás alkalmával friss élményéről számolt be. A Pécs és Budapest közötti vonatút során *Schweitzer József* (1922–2015) pécsi főrabbival arról beszélgettek, vajon mivel magyarázható az, hogy az ingatlanok elbirtoklási ideje ugyanúgy alakul a posztklasszikus római jogban, mint a *Talmud*-ban. Ezt a kérdést, amit ők – emlékeim szerint – megnyugtatóan nem válaszoltak meg önmaguknak, az európai jogi kultúra zsidó-keresztény és római jogi gyökereinek összehasonlításával foglalkozó kutatók napjainkban is feltehetik, már csak azért is, mert rávilágít a történeti jogösszehasonlítás, mint tudományos munkamódszer egyik kulcskérdésére: mit mivel lehet összehasonlítani és mekkora lehet az összehasonlítás időbeli kiterjedése.

2021-ben, amikor ezt a kutatási projektet megkezdjük, a neves történész és romanista jogtudós, *Theodor Mommsen* gondozásában 1890-ben kiadott „*Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*” című műből indultunk ki,¹ amely kétséget kizáróan az európai jogi kultúra első jogösszehasonlító alkotásának tekinthető, és amely – a fennmaradt kéziratoknak a 6. és a 11. század közötti gyakorlati alkalmazását követően – legalább azóta foglalkoztatta és foglalkoztatja a jogtudományt is, hogy 1574-ben Baselben a francia humanista *Pierre Pithou* (*Petrus Pithoeus*, 1539–1596) először adta közre nyomtatásban. A latin nyelvű, valószínűleg itáliai területről származó késő-antik gyűjtemény ószövetségi jogi rendelkezéseket, illetve azok római jogi párhuzamait tartalmazza.² A 16 cikkelyből álló mű szerkezete a *Dekalogosz* (Tízparancsolat)³ második kőtáblájának felosztását követi, azaz a szerző – a 19. századi történeti jogi iskola meghatározó romanista tudósának, *Friedrich Carl von Savigny*-nek a szemléletmódjával⁴ szemben – nem a római jog intézményeit és elveit, hanem a *Vetus Testamentum* rendelkezéseit tekintette sarokkönek, amely ezért az összehasonlítás kiindulópontját képezte: az idézett bibliai szövegrészek a *Tóra* II-V. könyveiből származnak, míg a római jogi források a *Codex Gregorianus* és a *Codex Hermogenianus* tartalmába, továbbá öt jogtudós (*Papinianus*, *Paulus*, *Gaius*, *Ulpianus* és *Modestinus*) munkáiba engednek betekintést, ahogy arra a *Mommsen*-féle kiadást követő évtizedekben felélénkült ku-

* ORCID ID: 0000-0002-9432-2478.

1 MOMMSEN, *Mosaicarum et Romanarum Legum Collatio* 107–198.

2 Keletkezéstörténetéről és a szerzőiség kérdéséről lásd: GRÜLL, „Hoc quidem iuris est” 10–28.

3 II. Mózes 20:1–17.

4 SAVIGNY, *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* 166.

tatások során többek között *Moses Hyamson* is rávilágított 1913-ban.⁵ A mű keletkezési ideje az a kor volt, amikor az *Imperium Romanum* határain belül élő népek a diaszpórazsidósággal fennálló kapcsolatokon⁶ kívül még egy módon érintkezésbe kerültek a bibliai jogi kultúrával, mégpedig a kereszténység terjedésén keresztül. Az európai jogi kultúrán belül ezek a gyökerek együttesen hatottak az elmúlt mintegy kétezer évben, ha ennek a hatásnak az intenzitása korszakonként és jogterületenként eltérően alakult is.

Ha a kiindulópontot képező forrásra rá is lertünk, kérdés volt az is, hogy a projekt négy éve alatt milyen módszer alkalmazásával tudjuk a legtöbb eredményt elérni, hiszen könnyen belátható, hogy a témakör tanulmányozására egy teljes földi életidő sem lenne elég. A történeti kutatás a 18–19. század fordulójára óta elfogadott, sőt szükségesnek tekintett feltétele volt a jogtudomány filozófiai megalapozásának és a szerves jogfejlesztésnek, melyet a jogtudomány művelésének munkamódszereként elsőként a német történeti jogi iskola (*Historische Rechtsschule*) képviselői vettek igénybe. A 19. század korai évtizedeiben ugyanakkor már fontos szerephez jutott a jogösszehasonlítás is, többek között a kanti tanokat követő *Paul Johann Anselm von Feuerbach* munkásságában, aki – az egyetemes, történeti szemléletétől eltávolodva – a hatályos jogok intézményeinek összevetésére helyezett hangsúlyt.⁷ Bár voltak a jogösszehasonlításnak (praktikus, nem pedig tudományos) előzményei, mégis a romantika korának szülte: programja közel állt a nyugati bölcsélet általános törekvéséhez, történeti világfelfogásunk formálódásának vizsgálatához.⁸ A történeti és az összehasonlító jogi vizsgálat együttes alkalmazására a 16–18. századi protestáns természetjogászok körében, majd a 18. század utolsó évtizedeitől a történeti jogi iskola előfutárainak körében már volt példa, a századforduló után pedig a jogi partikularizmus (római jogi és germán jogi, továbbá hűbéri jogi és egyházjogi intézmények és elvek egymás mellett élése illetve összefonódása) szükségszerű következményeként rendszeresen előforduló kutatási módszerré vált Európa szerte.

Figyelemre méltó, hogy bár a történeti jogösszehasonlítással szemben támasztott tudományos elvárások már a 19. század első évtizedeiben rögzültek, mintegy száz évvel később a politikai eszmékkel súlyosan fertőzött tudomány a „III. Birodalom” éveiben újra rávilágított a szigorú módszertani elvek szükségességére. *Bernhardt Rehfeldt* 1942-ben a bonni egyetemen tartott előadásában arról beszélt, hogy a komparatív munkamódszer alkalmazása a korszak germanista (ekkor már faji alapon gondolkodó) jogtudósainak műveiben nem minden esetben vezet helyes következtetésekre: az egymástól független, de párhuzamos fejlődések nem eredményeznek mindenkor a jogrendben is azonos változást, az azonos okok nem járnak feltétlen azonos következményekkel. 1948-ban az újraalapított Német Tudományos Akadémia ülésén Berlinben *Heinrich Mitteis* a jogtörténet és a történeti kontinuitás problémájáról szólva azt hangsúlyozta, hogy a jogtörténet-tudomány feladata nagy pontossággal az összefüggések minél mélyebb megragadása, és annak megmutatása, hogy hol van valóban kontinuitás, és mi az, ami csak áltudomány.⁹

Az összehasonlító jogtörténeti módszerrel szemben megfogalmazott második fő figyelmeztetés az összehasonlítás tárgykörének kiterjedtségére és az ebből adódó felületességekre vonatkozott. *Rehfeldt* e módszer korlátai között hangsúlyozta, hogy a különböző népek jogrendje közötti egyezések

5 HYAMSON, *Mosaicarum et Romanarum Legum Collatio* 277–280.

6 ILAN, *The Torah of the Jews of Ancient Rome* 363–395.

7 FEUERBACH, *Idee und Notwendigkeit einer Universaljurisprudenz* 378.

8 A téma kifejtését lásd: HERGER, *A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében* 19–34.

9 MITTEIS, *Die Rechtsgeschichte und das Problem der historischen Kontinuität* 25.

nélkül az összehasonlító jogtudomány, illetve az összehasonlító jogtörténet sem létezhetne, az ilyen egyezések pedig a népek közötti bizonyos fokú kapcsolatot feltételezik.¹⁰ A megállapításra az adott okot, hogy az egyetemes jogtörténet (*Universalrechtsgeschichte*) művelőinek célkitűzése nemritkán túl nagyra sikerült. Megfontolásra méltók Rehfeldt szavai: „a madár és a denevér szárnya nem közös származásra utal, hanem csupán analóg képződmény”.¹¹ „Az összehasonlító történeti módszer csak abban a szűk tartományban alkalmazható”, ami „tisztán történeti”, és amit „a világosan megismerhető etnológiai általánosságok” és „a pszichofizikai népi sajátosságok” faktora nem determinál.¹²

Az európai jogi kultúra zsidó-keresztény és római jogi gyökereinek vizsgálata mindezek alapján okkal tekinthető a történeti jogösszehasonlításra leginkább alkalmas témakörök egyikeként. Pál apostol szóhasználatával élve a „vad olajfából kitőretett ágak”, azaz mindazok, akik a nemzetek közül (nem Jákob/Izrael népéből) származtak test szerint, de beoltattak a „szelíd olajfába” azáltal, hogy a Júda törzsből, Dávid házából, Betlehemben született, Názáretben felnőtt és a Jeruzsálem határában található Golgota-hegyen megfeszített Jézus követői lettek, részesei lettek a szelíd olajfa „gyökerének és zsírjának”.¹³ A kereszténység elmúlt mintegy kétezer éves történetében jogi és kulturális szempontból a fő kérdés ezek alapján az volt, hogy a magukat keresztényként meghatározó személyek, személycsoportok, vagy akár államok jogi kultúrájában a szinkretizmus mennyiben érvényesült: a vad olajfából kitőretett ágak mennyiben őrizték meg a vad olajfa jogi hagyatékát, és ezt a hagyatékot mennyiben formálta a szelíd olajfából a beoltott ágakba áramló nedvesség. Mivel pedig a kereszténység az *Imperium Romanum* keretei között született meg és – a nyugati jogi kultúrát tekintve – annak utódállamaiban élt tovább, a kutatás szükségszerűen nem két, hanem három irányú: a kiválasztott jogintézményeket illetve jogelveket az adott nép tradicionális joga, a szelíd olajfa, valamint a befogadó közeg (a római jogi kultúra) kölcsönhatásában szükséges vizsgálni. Ami a vizsgálat időbeli kiterjedését jelenti, szokatlanul nagy időintervallumban gondolkodunk, hiszen a zsidó-keresztény és a római jogi jellemzők hatástörténetét és ebből fakadó kultúraformáló szerepét kutatjuk.

Nagy öröm a projektteam tagjai (Hamza Gábor, Mészáros István László, Ruff Tibor és Herger Cs. Eszter) számára, hogy több olyan elismert szakember közreműködésére számíthattak a projekt harmadik évében is, akik eredményeikkel eddig is hozzájárultak ennek a kutatásnak a sikeréhez, és a tematikához igazodva újabb kollégák is elfogadták a felkérést a közös gondolkodásra. Nyelvész, ókortörténész, római jogász, kánonjogász, jogfilozófus és a jogtörténész is gazdagította előadásával, illetve korreferátumával a perspektíva bővítését. A 2024. június 3-án megrendezett konferenciánknak ezúttal is a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara adott otthont. Előadónk 8 felsőoktatási intézményből (OR-ZSE, KRE ÁJK, PPKÉ JÁK, SZPA, ELTE ÁJK, DE ÁJK/BTK, NKE ÁNTK, PTE ÁJK/BTK) érkeztek. Túlás nélkül állítható, hogy újra intellektuális pezsgés jellemezte a konferencia légkörét, amely képes volt számos további, személyesen vagy online formában bekapcsolódó kutató és hallgató figyelmének a fenntartására.

A tematikának két súlypontja volt. Az első szekció a „*Iustitia arcai az európai jogtudományban*” címet viselte: az erkölcs, az igazságosság és a jogszerűség-jogtalanság összefüggéseit természetjogi megközelítéssel vizsgálták előadóink. Ruff Tibor a történelmi farizeizmus, mint jogfilozófiai és jogpszichológiai probléma kérdéskörével, Frivaldszky János a középkori jogtudomány igazságosság- és jogosság-fogalmával, P. Szabó Béla a protestáns természetjog hazai térnyerésé-

10 REHFELDT, Grenzen der vergleichenden Methode in der rechtsgeschichtlichen Forschung 8–9.

11 REHFELDT, Grenzen der vergleichenden Methode in der rechtsgeschichtlichen Forschung 13.

12 REHFELDT, Grenzen der vergleichenden Methode in der rechtsgeschichtlichen Forschung 16.

13 Róma 11:17–18.

vel, Herger Cs. Eszter a szülő és a gyermek közötti jogviszony természetjogi interpretációjával foglalkozott. Hamza Gábor azt vizsgálta, hogy a Biblia hatása a német magánjogtudományban mely intézmények és elvek tekintetében jelent meg elsősorban, míg Sándor István a római jogi *res communes omnium* továbbélését a *common law* fejlődésében követte nyomon. A szekció zárásaként az igazságosság követelményének egy-egy speciális területére mutatott rá Jusztinger János („*Circumscriptio és bona fides: a vételár igazságossága a klasszikus római jog forrásaiban*”) és László Balázs („*Az igazságosság a magyar büntetőjogi kódex-tervezetekben*”). A második szekció a „*Libertas et dignitas*” alapvetően közjogi természetű (de más jogágak intézményeinek a kereteit is kijelölő) témakörével foglalkozott. Mészáros István László nem csak a forrásszöveg, hanem a hatástörténet szempontjából is vizsgálta azt a kérdést, hogy az emberi jogok, az azok alapját képező emberi méltóság és a jogok érvényesülésének feltételei miként jelentek meg az ó- és újszövetségi Szentírásban, külön is kitérve az élethez való jogra. Rugási Gyula a szabadság-fogalom értelmezését az ókeresztény szerzők művei alapján ábrázolta, míg Czeti István a halikarnasszoszi Dionysios gondolatait elevenítette fel Róma szabadságáról. Takács Levente a késő ókori rabszolgaság jogi szabályozását a *Collatio* tükrében mutatta be, Grüll Tibor pedig a vallásszabadság érvényesülését az *Imperium Romanum* pogány, zsidó és keresztény lakói szempontjából vizsgálta. A közjogi blokkot – az első szekció felépítéséhez hasonlóan – a hatástörténetre fókuszáló előadások zárták: Tóth J. Zoltán a véleménynyilvánítási szabadság kontra emberi méltóság kérdéskörének az aktuális kihívásaira mutatott rá, majd Schweitzer Gábor a 20. század első évtizedeinek a szellemi miliójét felidézve igazolta Junger Józsefnek a zsidó kisebbségi jogokról ekkor kidolgozott koncepciója alapján, hogy a természetjogi gondolkodás akkor is segíthet (segíthetett volna) abban, hogy az ember ne legyen embertársa gyilkosa, amikor a jogi pozitívizmus tartalma deformálódott.

A Díké 2025. évi 1. számában a rövid bevezetőt követően 17 tanulmány jelenik meg. A 15 előadó közül 12 készítette el tanulmányát arra a rövid határidőre, amelyet a projektév zárásának időpontja határozott meg, de a folyóirat szerkesztősége további 5 értékes munkát is befogadott a lapszámba: a konferencia résztvevői közül Újvári Emese, Surjányi Dávid, Falus Orsolya és szerzőtársa, az előző kötetünkben is publikáló Balogh Elemér, valamint a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport külföldi partnere, Bilal Tunç és szerzőtársa gazdagították a tematika egy-egy részterületét az írásukkal. Rajtuk kívül Korsósné Delacasse Krisztinának, Hack Péternek és Kecskés Lászlónak a szekciók moderálásáért, Hack Mártának és Csalog Eszternek korreferátumaikért, Fábián Adriánnak, a pécsi jogi fakultás dékánjának pedig a méltó helyszín biztosításáért tartozunk köszönettel.

S hogy a közös gondolkodásnak, illetve az eredmények írásban történő rögzítésének mi a haszna? Két közvetlen hasznosulási területre biztosan utalnunk kell. A következő jogásznezedeék jogászai gondolkodásmódját alakítja az, amit professzoraiktól hallanak, illetve írásaikban olvasnak, de van egy általános, visszatartó hatása is az ilyen kutatásoknak. Ennek figyelemre méltó példája a bécsi kánonjogász, Willibald Plöchl (1907–1984),¹⁴ akinek volt bátorsága 1935-ben, tehát a nürnbergi fajvédelmi törvények évében arra felhívni a tudományos élet figyelmét, hogy a jogi norma elveszíti jogi természetét, ha a természetjogi elvekkel (és ő ez alatt elsősorban a *ius divinum*ot, a bibliai természetjogot értette) a pozitív jog összeütközésbe kerül.¹⁵ Adja az Ég, hogy a mi kezünk munkája is maradandó legyen.¹⁶

14 Plöchl főművének az egyházjog történetéről szóló műve (*Geschichte des Kirchenrechts*) tekinthető, amelyet 1953 és 1969 között 5 kötetben adott közre.

15 PLÖCHL, DAS EHERECHT DES MAGISTERS GRATIAN 6.

16 90. Zsoltár 17.

Felhasznált források és irodalom

- FEUERBACH, Paul Anselm Ritter von: Idee und Notwendigkeit einer Universaljurisprudenz. In: FEUERBACH, Ludwig (szerk.): Anselm Feuerbachs Biographischer Nachlaß II. Nürnberg 1853
- GRÜLL Tibor: „Hoc quidem iuris est” (Coll. 5.2.1.). A Collatio legum Mosaicarum et Romanarum szerzőségének kérdéséhez. Dike 2022/1. sz. 10–28.
- HERGER Csabáné: A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében. Passau 2017
- HYAMSON, Moses: Mosaicarum et Romanarum Legum Collatio. Oxford 1913
- ILAN, Tal: The Torah of the Jews of Ancient Rome. Jewish Studies Quarterly 2009/16. köt. 363–395.
- MITTEIS, Heinrich: Die Rechtsgeschichte und das Problem der historischen Kontinuität. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 1947, Philosophische-historische Klasse Nr. 1. Berlin 1948
- MOMMSEN, Theodor: Mosaicarum et Romanarum Legum Collatio. In: KRÜGER, Paul (szerk.): Collectio Librorum Iuris Antejustiniani 3. Berlin 1890, 107–198.
- PLÖCHL, Willibald: Das Eherecht des Magisters Gratian. Wiener Staats- und Rechtswissenschaftlichen Studien XXIV. (Sorozatszerkesztő: Kelsen, Hans – Mayer, Hans – Merkl, Adolf). Leipzig – Wien 1935
- PLÖCHL, Willibald: Geschichte des Kirchenrechts I–V. Wien – München 1953, 1955, 1961, 1965, 1969
- REHFELDT, Bernhard: Grenzen der vergleichenden Methode in der rechtsgeschichtlichen Forschung. Bonn 1942
- SAVIGNY, Friedrich Carl von: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. Heidelberg 18403 (1. kiadás: 1814)

